

נפתלי הירץ וויזל *

האיש הזה, אשר נפשו היתה קשורה בנפש מענדעלסוואָהן, ותמים דעות היה עמו ראוי כי נשים לו זכרון בספרנו חיי בן-מנחם.

גורלו בחייו היו כדברים רבים ההפך מגורלו של מענדעלסוואָהן. כי זה משה האיש נולד בעוני והוסר וימת בעושר ונחת, ונפתלי היה מן האמונים עלי תולע בנעוריו בבית אבותיו, ומחוסר לחם לעת זמנתו. מענדעלסוואָהן למד בנעוריו אך תלמוד לבד ובאחרונה התעלה למדרגת בלשן גדול בשפת אשכנז, וויזל היה בקי מנעוריו בשפות אירופא, ובאחרונה היה למחדש נעורי לשון הקדש ומקים סכתו הנופלת. הוא היה וקן בימים ממענדעלסוואָהן (כארבע שנים) ונולד בהאמבורג. בעיר החיה התודעו שני האנשים האלה בנעוריהם איש אל אחיו ויכרתו ברית שלום ואמת, גם וויזל כמענדעלסוואָהן לא שם את חכמתו למקור סחיתו, כי אם היה מנהל עסקי בית האוצר אשר יסר אפרים פייטעל (Veitel) באמשטרדם, ומקץ שנים אחדות הקים לו בית מסחר לבדו בקאָפּענהאגן.

בכל לבבו ונפשו אהב את אחיו היהודים, גורלם נגע עד לבו ובצרתם לו צר, כן אהב מאד את הנדעים, והאהבה הזאת אשר התעוררה בו באביב ימי נעוריו לא סרה פאתו עד יומו האחרון. כמהו כמענדעלסוואָהן שאפו אל מטרות אחת, ושניהם הקדישו את ימיהם ועמלם להעיר את בני ישראל מתרדמתם ולפתח בקרבם רוח חדש ורעות הדשות. ובעוד מענדעלסוואָהן חותר לקנות את לב בני ישראל בספריו הכתובים אשכנזית, למשכם בעבודות אהבה אל שפת אשכנזי ואל העם האשכנזי, לקח וויזל את העבודה על שכמו לחדש בספריו הכתובים בסגנון כתבי הקדש את טהרת שפת עבר ורוממותה כקדם. הפצו זה הצלחת בידו ע"י חבורו, לבנון* אשר חלקו השני הופיע חדשים אחדים לפני ס' ה'פּעֶדָן של מ"ס.

טחזה נפלא הוא ומגלה טפה מתכונת שתי הנפשות האלה. אשר רדפו שתיהן מטרות אחת, כי מענדעלסוואָהן היה רגע אחד כפוסח על שתי הסעפים ושואל את נפשו: הישלה לאוהבו את חבורו זה המדבר נכבדות באחד מעקרי האמונה הישראלית אם לא; כי ירא פן יגרע ערכו בעיני וויזל על בקשו מופתים מן השכל לקים אמונת אל-מות הנפש, ועל בחרו בשפה האשכנזית לדבר בת על ענינים כאלה; וידמה בנפשו בי עליו להצטרף לפני וויזל על מעשהו זה. אבל מענדעלסוואָהן שגה ברואה, ועוד לא ידע את נפש וויזל הטהורה! כמעט שהגיע לידו ספר ה'פּעֶדָן בשפ"א התענג עליו מאד מאד, עד כי לא יכול לעזבו אף רגע. הנה ידים רפות תחוק וברכים כושלות תאמץ, יאמר עליו עם הספר, כמשה הרימות מטך וחדך על הסלע וישת העם וישבור צמאו; יערוף כמטר לקחד, חול כטל אמרהך, תורת פיך תשובכ נפש שוקקה ותפיץ דעת אלהים בארץ*.

וויזל אשר אמר לתרגם את ה'פּעֶדָן לעברית, חפץ בכל לבו ונפשו לשבת עם מחברו שבת אחים יחד ולהיות קרוב אליו כל הימים.

לא מעושר אך מעוני קים וויזל את חפצו זה, בעת שגלגל מסחרו הסב אחורנית ותקומה לא היתה לו בעיר מושבו. כמה סוחרים בקאָפּענהאגן, אשר נאחו עמהם בסכך עסקים שונים, באו אז עד משבר ויקראו שטמה, עד כי נמוטו גם פעמיו ומסחרו פסק ובטל. דאגות הימים הבאים החרידו את לב וויזל. וה' אנה לידו את הגביר יוסף פייטל, אשר הפקידו למנהל בית מסחרו כברלין. בלב שכת קבל נפתלי את משרתו, ויעווב את קאָפּענהאגן בשנת ה'א תק"ד (1774), ויעתק מושבו ברלינה הוא ואשתו ובניו.

שנים אחדות ישב וויזל בשלוח בקרבת עמיתו ואיש בריתו, דאגותיו וצרותיו היו אך מעטות, אך עד מהרה נחפך עליו הגלגל, כי אחת בלח ונחרצה על האיש הזה, הישר והחסידי באמת, לשתות את קובעת כוס התרעלה עד תומה ולהיות מטרות לחצי הוסן וחיל תמורותיו. יוסף פייטל זקן בא בימים ויסגור את בית מסחרו, וויזל נשאר כערער בערכה בעיר נכריה בלי משען ומשענה. עוני ומחסור היו חלקו של התם והישר הזה, ואזלת ידו לכלכל את נפש אשתו, הוסר מגוע עשירים, ונפשות ששת ילדיו, כלם ברוכי ה' בעלי כשרון, והאחד מהם בקר את בית ההנוך (Philantropin) אשר בדעסוי. שבתות המיומות לא עלו תבשילים חמים על שלתן האיש, אשר הסכין להשביע ועבים מטובו כהלי גר אלוה על ראשו. דומם נשא את מנת גורלו, לבו היה הקבר לצרותיו ולפגעיו הרבים, ואיש לא ידע את קבורתם, וגם לאוהבו למענדעלסוואָהן לא גלה את פצעו לבבו ואת כל התלאה אשר מצאתהו, כי רוחו העדינה והרוממה לא נתנה לו לבקש חסר חנם מאחרים.

במצור ובמצוק כזה היה וויזל בקרוא אותו מענדעלסוואָהן לקחת חלק בעבודת הבאור לחמשה חמשי תורה ולבאר את ספר ויקרא. אם כי ידע וויזל את כובד המלאכה לבאר ולפרש את ספר ויקרא המלא דינים רבים ותלי תלים של הלכות, בכל זאת הביא את נפשו בעול העבודה הזאת, אשר הצילתהו מתרפת רעב ירחים אחרים. בזמן קצר עד להפליא בלה את מלאכתו. כמעט בכל שבוע ושבוע ערך גליונות (באָגען) אחדים ראויים לדפוס, ויהי לנס, כי הוא לא התנוסס מעודו בחריצות ובמהירות המלאכה במדה מרובה כזאת, אך הפעם היתה הראה לדעת, כי למשפחה וויזל, יש כח ורוח חיה באפנים (Federkraft) לכלות בשקידה גמרצה את אשר קימו וקבלו עליהם, כאשר יהלל אותה מענדעלסוואָהן במקום אחד מספריו, ומלאכת וויזל היתה מלאכה נפלאה, מעשה ידי אמן, אשר אין ערוך לטובו ויפיו; בפירושו לספר ויקרא פרש כשמלה את כל רוחב ידיעותיו ובקיאותו בש"ס ופוסקים, והמלאכה היא כלילת יופי, אשר אך זה תסרוגה, לדברת הרסמט"ן במקום אחד, כי היא תמצה עומק הדין יחד מדי, ועל כן יש איש היא למשא על הקורא. ובאמת קנה לו וויזל אך בפירושו זה לבד, שם עולם לא יכרת *.

אם כי היה וויזל נזהר בכל דרכיו, ויהי מדקדק מאד במצות ולא הפיל טבל הדינים, החומרות והסינים אף צרור ארצה, עד כי גם הרבנים, אשר לא כמחשבות מענדעלסוואָהן מחשבותיהם, כבדוהו בתור תמים דעים עמהם, בכל זאת עבדה גם עליו כוס השנאה והקנאה ככלותו את באורו; גם על ראש אחינו הטוב, הירץ וויזל הנודע למשגב, עלתה שואה וחשכת ענן וערפל*, מתאונן מענדעלסוואָהן במקום אחד מספריו.

בעת החיה הוציא הקיסר יוסף נשתון (Toleranzedikt), בו הצמיח צמת צדקה ותקות ישועה ורחמים ליהודי אוסטריא. טבל חקי ימי הבינים והגבולים אשר גבלו ראשוניים בקנאתם נשאר אף מעט מזעיר, וגם הם עתידים לבטול, אם אך ישפרו היהודים מעשיהם ויהיו ראויים לכל הזכויות באזרח הארץ. לתכלית זאת צוה אותם הקיסר להקים כתי ספר בכל מקומות מושבותיהם, לדבר בשפת המדינה וללמד את בניהם מלאכה המחיה את בעליה בכבוד וכהיותה. סחר אלהים נפל על היהודים בשטעם את דברי הפקודה, האמללים האלה, אשר טחו מראות עיניהם, דמו בנפשם כי חפץ הקיסר הוא להדיחם סאתרי אמונתם ולהפך את ברית אבותיהם; ותחת לשמוע אל דברי הקיסר ולהורות לו על חסרו, הקשו את ערפם ויתנו כחף סוררת.

(סוף יבוא)

אלעזר רוד פּינקעל.

(* נעתק מס' מענדעלסוואָהן לעכטן לד"ר קאָפּענהאגן.)

הקהל". דעת לנכון נקל מה ענמה נפש מענדעלסוואָהן בשמעו את הרבר הרע הזה; בכל לבו ונפשו חפץ ללכת בעצמו ובכבודו אל הרב הקנא, אך ירא פן יתפרץ ביניהם ריב וזכות עצום, והוא תכלית שנאה שנא את המחלקת. ויכתוב ב"ז אפריל 1782 מכתב לרוד פֿרידלאַנדער ויתל את פניו ואת פני יצחק להעיר און אביהם, ראש טנהיגי הקהלה, ואון הארון יצחק וואַלף, ולהגיד להם, כי אין כח ביד הרב להיות מבקר את הדברים אשר כתב התכם המסכן בספרו. לכל סופר וחוכר חבר, אשר במדינת מלכנו הרחמן נתנה תרות גמורה; כערל כמול בשר נתנה הזכות הזאת איש לא נערך; ואנתנו אומרים לשים מחסום לפי איש הסבקר רק את סדר הלמוד והחנוך הנהוג אצלנו? מה יאמרו השרים לדבר הזה? אבל גם המכתב הזה התערבות ראשי נכבדי עדת ברלין לא השיגו את מהו הפעם, כי עוד ברביעי לח' יוני 1782 שלח השר פֿאָן צעדליץ „אל הארונים זקני המועצה וראשי קהלת היהודים בברלין" את העקודה הזאת:

„על פי שמועה אשר הגיעה לאוני נרדף מאד בקרבכם מחבר מגלה אחת הנקובה בשם „דברי שלום ואמת". הנה חקרתי ודרשתי בכתי פקידות שונים על אדות הדבר הזה, אך לא יכלתי להציל דבר אמת; ויען כי ידעתי, אשר זקני המועצה וראשי עדת ישראל יעמדו בלי ספק לימין איש טוב ויקר כזה, על כן אבקשם מאד להודיעני דבר ברור על שרש הרדיפה הזאת, למען נוכל להיות מגן ומושיע לאיש המתאמץ להפיץ השכלה וטוב טעם בקרב אחיו. ובעוד אשר מצא וויול בקרב אוהביו רוח והצלחה טחמת עושקו כח, מצא בארצות מרחקים אפטרופסים ומליצים אשר הכירו את ערך מחשבתו הטובה ויחגו תוקף לפעולתו. יהודי אטליא הצפונית, נתיני קיסר אוסטריא, קימו וקבלו עליהם בשמחה את פקודות הקיסר ותקנותיו. עדת טריעסט החלה בדבר ותהי לטופת ליתר אחיותיה. בעצה שר הפלך הרוון צינצענדאָרף פנתה העדה ההיא אל מענדעלסוואָהן ותשאלהו איזה ספרים תבחר לתנוך וללמוד הבנים, גם בקשה אותו לשלוח לה רשימה מכל הספרים אשר כתב. וימחר מענדעלסוואָהן להשיבה דבר, ישם לפניו את ספרי ירדו וויול, ולאות על הלך רוחו ודרך מליצתו שלח לה את מגלת „דברי שלום ואמת". במכתב תורה וברכה השיבה עדת טריעסט אמרים למענדעלסוואָהן ותחל את פניו לשלוח לה את ספרי וויול. כראות וויול כי אכן נמצאו גואלים לו ולדבריו היוצאים מקירות לבו, התאוד עז ויכתוב אגרת שניה בענין הזה, ואז עמדו ליטינו גדולי רבני איטליא ויצאו אל מרומי שדה להלהם את יריביו מערכה מול מערכה. בשמחה רבה כתב אז מענדעלס-וואָהן אל ירדו האָמבורג בראשון לח' יאנואר 1783 כדברים האלה: „ירידו הירץ וויול השיג ובאמצעות הארון יוסף גליגו מטריעסט הסכמה טובה מאד מרבני ויניציאה על שני אגרותיו „דברי שלום ואמת". אם תכאנה גם שאר ההסכמות מיתר רבני איטליא, כאשר הבטיחותו יודפס סכתב שלישי, אשר כמותו תהיה נכמות השנים הראשונים. אבל היהו דבריו לעזר ולהועיל לעכדי הקנאה ומשפטי שוא? בדברים לא יוסר עבד".

הנה כזה היה גורל חברו ומיודעו של מענדעלסוואָהן, אשר היה לו לאחר טעמודי התוך בעבודת תרגומו לחמשה חמשי תורה. עוד גלים רבים עברו על ראשו, עוד סופות רבות סערו להפיצו, עד אשר בשנת תקס"ה בשלישי לח' מאָרץ גאלו הטות מכל צרותיו.

אלעזר דוד פֿינקעל.

נפתלי הירץ וויול.

(סוף מנו' 265)

כמעט הגיעה השמועה לאשכנז, וימחר וויול וישבה את רישו ואת עמלו ואת הגחלים אשר הוא הותה על ראשו, ויכתוב אל קהלות ישראל אשר באוסטריא מגלה ספר בשם „דברי שלום ואמת". שם הוכיח בטוב טעם ודעת, כי הפחדים אשר יפחדו אך תלומות ודמיונות תהו הם, לאמונתם אין כל רעה נשקפת מחסדי הקיסר, וכי עליהם המצוה לדעת ולהבין שפת המדינה, ותחת לשון עלגים ימהרו לדבר צהות כאזרח הארץ, ויער את אונם לקים את מצות הקיסר ולכונן בתי ספר כפי רוחו. בכל יגנאתו העצומה לכל מעשה תקונים וחדושים באמונה ובמנהגי ישראל, היה הראשון תמיד לדרוש בשבח בתי ספר הערוכים בסדרים ישרים לחנוך לנערי ישראל על פי דרכי האמונה והתכונה, הרת והרעת גם יחד. בכל מאמציו כהו היה הוא לבדו הכניצח על הנהגת בית החנוך (Philantropin) שניסד בדעסוי, בשנת 1776, אשר בראשו עמדו ידידי מענדעלסוואָהן: בזדוב (Basedow), קאמפע, זאלצמאנן ועוד; בלי הרף דבר על לב היהודים השכם ודבר, לשלוח את ילדיהם אל בית החנוך החדש ההוא, והוא היה הראשון אשר הביא שמה את בנו.

„דברי השלום והאמת" אשר יצאו מקירות לבו הטהור מצאו מסלות בלב אחיו הנכונים אשר נפקחו עיניהם לראות אור כי טוב. הפחד חלף הלך לו, מצות הקיסר מצאו אונים קשובות ובתי ספר הוקמו ויתכוננו במושבות בני ישראל להיטיב את החנוך לתועלת בני הנעורים. אבל האנשים אשר לא הבינו את מחשבתו הטובה, או עצמו כצדיה את עיניהם טראות נכוחה, הקימו קול זועות במחנה ישראל, ויוציאו עליו שם רע, כי כופר ואפיקורוס הוא, ככל אשר עשו למענדעלסוואָהן לפני שנים אחדות. הרבנים, אשר זה לא ככיר מלאו פיהם תהלתו כי צדיק הוא וגדול בתורה, קראו עתה אחריו טלא, ויחללו את שמו וינאצו את כבודו. וגם כפעם הזאת היה הרב מפראג הראשון אשר קללהו קללה נמרצת. בנדוי וכח דם; „מכל אפסי פולניא עפו חצי החרם על ראשו, ועוד אחת מעט והיו גם יהודי אשכנז בקישרים עליו ונוספו גם הם על שונאיו" קורא מענדעלסוואָהן באחד מכתביו.

גם הרב העליון בברלין, ר' הירשל לעווין, הרחוק מכל קנאה, נפתה לעצת הרבנים אשר צגלאָגנא, ובליססא, ויהי את לבבו לדרוך קשתו גם הוא ולרדוף באפו את וויול האמלל והחף מפשע, ויאמר לאסור עליו את הדפסת הספרים וגם לגרשו מן העיר. ימים רבים התאפק מענדעלסוואָהן וישקוט ויבט במכונו לראות מה יעשו המכהילים ההם באולתם, אך עתה כאשר הגיעה הרעה עד סרסום קצה, לא יכול עוד להחאפק מצאת לעזרת אוהבו. וילך ויבקר את שר הממשלה פֿאָן צעדליץ ויספר לו את הדברים האלה. ויכתוב השר מכתב בשלשים לח' מאָרץ 1782 אל דניאל איטציג, פרנס קהלת ברלין בימים ההם, כדברים האלה:

„הנה הגידו לי, כי איש אחד וויול שמו, אשר חבר איזה ספר, נרדף על צוארו מאד, וגם אומרים לגרשו מן העיר. יהי נא חסדך, אדוני היקר איטציג, להודיעני שרש דבר ובפקודת מי יעונה וירוכא האיש הזה. לא טוב הדבר לגרש מן העיר איש חף מפשע על כתבו דברים טובים על ספר, ולא אכין איך יוכלו יועצי העדה להתערב בדבר כזה".

לא נדע אם מכתב השר אחר המועד, או כי דניאל איטציג התעצל מעמוד בפרץ, רק זאת נדע, כי הרב הראשי בברלין יא השיב ירו מבלע, ויקרב את משפט וויול לפני ראשי